

FENOMENUL ETNIC ÎNTRE ȘTIINȚĂ ȘI IDEOLOGIE

ILIE BĂDESCU, DOREL ABRAHAM

1. Grupul etnic și teoriile ostilității etnice

Una dintre carențele grave ale cercetărilor interetnice din România decurge din prezumția că se știe ce este fenomenul etnic sau, în orice caz, din presupunerea tacită că ar exista un consens definițional asupra chestiunii. În felul acesta se desfășoară cercetări empirice în jurul unui fenomen foarte sărăcăcios definit. O noțiune slab definită sau chiar prost definită și o mare acumulare de cercetări și concluzii empirice. Așa se face că, deși cercetările nu sunt teoretic foarte avansate, domeniul lor se află deja în criză. Referenții teoretici ai fenomenului decurg din faptul că acesta are caracteristici generice care-l apropie de alte fenomene și totodată caractere diferențiale, care-l separă, îl disting de aceleași fenomene. De exemplu, fenomenul etnic este un fenomen de grup, se poate manifesta sub formă minoritară sau majoritară, îmbracă forme populaționale, se exprimă cultural-stilistic, are, adică, puterea de a sintetiza configurații, modele, teme, tipare etc. colective și individuale, care pot fi utilizate ca „descriptori” în cercetarea fenomenului. El se manifestă ca fenomen mărginit de „granițe proprii”, psihologice, spirituale, ideologice etc. și, în această calitate, are caracter închis sau deschis, induce procese și fenomene de frontieră și deci de recepție culturală, are putere de etnocentrare dar și de relativizare a normelor proprii, oscilează între „ordinile feudale” și clase moderne etc. Toate aceste caracteristici enumerate (și încă altele nementionate) reprezintă referenți teoretici ai fenomenului etnic.

Una din dimensiunile esențiale ale fenomenului etnic o constituie relațiile interetnice. În literatura sociologică au fost identificate șase patternuri ale ostilității sau cooperării intergrupale (G. Simpson, M. Yinger, 1985)¹.

1. *Asimilarea*. Prin procesul de asimilare un grup etnic este pur și simplu absorbit sau asimilat de grupul dominant. Este vorba de o asimilare culturală (deși se poate vorbi și de o asimilare rasială) prin care grupul minoritar pierde trăsăturile sale culturale distinctive și le adoptă pe cele ale culturii dominante. Uneori asimilarea are loc voluntar, alteori forțat. În Europa de Est, exemple mai cunoscute de asimilare sunt grupul etnic turc din Bulgaria și grupul etnic românesc din Ungaria. Spre exemplu, în Unga-

¹ George Simpson and Milton Yinger, *Racial and Cultural Minorities: An Analysis of Prejudice and Discrimination*, 5th edition New York, Plenum, 1985.

ria, grupul etnic românesc s-a diminuat (conform antropologului american Patterson, 1990) ajungând la circa 20 000 persoane (după statisticile oficiale maghiare la 12 000), fără ca să emigreze în alte țări, „pierzând” cea mai mare parte a specificului său cultural².

2. *Pluralismul*. Atunci când grupurile etnice sau minoritățile își păstrează identitatea și au un puternic sentiment de apartenență la grup, putem vorbi de *pluralism*. Cel mai cunoscut exemplu este cel al Elveției, unde patru grupuri etnice vorbind germana, franceza, italiana și reto-romana își păstrează identitatea de grup, în timp ce conviețuiesc amiabil într-o societate unită.

3. *Protecția legală a minorităților*. În general, când secțiuni semnificative ale grupului dominant pot avea atitudini ostile față de grupurile minoritare, guvernul întărește măsurile legale care protejează interesele și drepturile minorităților. De exemplu, în Marea Britanie, Legea relațiilor rasiale consideră că este o abatere ilegală (penală) publicarea sau incitarea publică la ură rasială și ostilitate între grupurile etnice ale populației.

4. *Transferul de populație*. Uneori, când situația de ostilitate între grupuri etnice devine acută, se apelează la mutări, transferuri sau separări ale populației în teritorii diferite. De exemplu, în 1972, toată populația asiatică a trebuit să părăsească Uganda. Ostilitatea dintre hinduși și musulmani în India a condus în 1947 la crearea Pakistanului. Cipru s-a despărțit în teritorii ocupate de greci și turci etc.

5. *Exploatarea continuă*. În situația în care grupul dominant intenționează să-și mențină privilegiile în mod nelimitat avem de-a face cu o situație de subjugare specifică sistemelor coloniale. Chiar dacă acest lucru nu este recunoscut în mod deschis el se menține parțial în Africa de Sud, în unele țări ale Americii Latine (unde grupurile dominante hispanice continuă să oprezeze minoritățile indigene) și în alte zone ale planetei.

6. *Exterminarea*. Atunci când se încearcă exterminarea unor întregi categorii de populație apare fenomenul de genocid. El îmbracă diferite forme. De exemplu, în secolul XX, în 1915 turcii au omorât peste 1 milion de armeni care locuiau în teritoriile lor. Între 1933 și 1945 naziștii au omorât circa 6 milioane de evrei în Europa. Astfel, în cadrul „soluției finale” a lui Hitler, regimul hortist din Ungaria a dispus trimiterea în lagăre de exterminare a 185 000 de evrei, în principal din Transilvania, din care s-au întors numai circa 20 000³. În 1972 tribul Tutsi a masacrat aproape 100 000 membri ai tribului Hutu în Burundi⁴. Aceste tipuri de relații între grupurile etnice nu sunt exclusive, unul sau mai multe pattern-uri putând coexista în același timp într-o societate.

Cum este explicată ostilitatea între diferite grupuri etnice? Care sunt cauzele (sociale) ale acestei ostilități?

În general, literatura de specialitate distinge trei tipuri de teorii care explică originea ostilităților etnice.

² James Patterson. *Minoritatea românească în curs de dispariție în Ungaria*, în „Sociologie Românească”, nr. 1-2, 1991.

³ Randolph Braham, *The politics of genocide*, vol. I, II, Boston, 1983.

⁴ Ian Robertson, *Sociology*, New York, Worth Publishers Inc., 1987.

a. *Teoria rasistă* se bazează pe credința că un grup etnic sau rasial este inferior altuia și ca atare tratamentul inegal este justificat. Principala caracteristică a ideologiilor rasiste este că ele încearcă să demonstreze că inegalitățile sociale și economice dintre grupurile etnice sunt „naturale” sau „drepte”. O bună ilustrare a acestor ideologii o oferă sistemul colonial prin care se justifică inclusiv scalvia. Ideologia rasistă promovează de regulă profetia care se autoconfirmă în sensul că, dacă grupul dominant consideră alt grup etnic inferior, nu-i acordă acestuia accesul la educație, poziții și posturi de prestigiu ceea ce îi determină pe membrii acestui grup să rămână slab educați, deținând posturi neapreciate etc. Lipsa de realizări a grupului respectiv este citată ca dovadă a inferiorității sale.

b. *Teoria funcțională* explică relațiile de ostilitate în termenii implicațiilor funcționale. Dar ceea ce poate fi funcțional pentru un grup poate deveni disfuncțional pentru altul. Pe ansamblu și pe termen lung se apreciază că inegalitățile etnice tind să devină disfuncționale pentru societate. Funcționaliștii arată că o anumită loialitate și conștiință de grup poate fi funcțională, dar numai în anumite condiții și între anumite limite. Există însă riscul ca cele mai multe grupuri umane să promoveze etnocentrismul, respectiv să apară tendința de a judeca alte culturi numai după standardele proprii, când propriile norme, religie, atitudini, valori și practici culturale sunt considerate cele corecte, altele, specifice altor grupări părând bizare, imorale, neadecvate etc.

c. *Teoria conflictuală* explică ostilitatea relațiilor interetnice prin, aceleași cauze ca orice formă de stratificare socială, respectiv ca apărând din competiția care are loc între diferitele grupuri pentru resurse, bogăție, putere și prestigiu. Grupul victorios în această competiție devine grupul dominant, în timp ce celelalte grupuri devin minoritare.

Pentru ca inegalitățile și antagonismele etnice să se dezvolte, sunt necesare trei condiții (I. Robertson 1987⁵).

— *identificarea sau particularizarea grupurilor etnice* funcție de practicile sale culturale specifice. Fără ca oamenii să se poată identifica pe această cale ca aparținând unui grup sau altul, conflictul dintre ei nu poate să apară;

— *competiția pentru resurse*, respectiv pentru resursele mai importante cum sunt terenul, posturile și puterea. În acest sens, membrii unui grup vor fi înclinați să-și satisfacă propriul interes în defavoarea membrilor altor grupuri;

— *puterea inegală* care permite unui grup să-și impună exigențele în ceea ce privește utilizarea resurselor limitate.

Astfel, cu cât competiția se va accentua cu atât grupurile vor avea păreri negative unul despre altul, grupul dominant încercând să-și justifice supremația prin demonstrarea presupusei inferiorități a celorlalte grupuri. Ostilitatea va scădea — conform teoriei conflictuale — dacă grupul subordonat devine mai apropiat (egal) de grupul dominant, respectiv, dacă membrii săi dobândesc, prestigiu și putere socială comparabile cu cele ale membrilor grupului dominant.

⁵ *Ibidem.*

2. Autocunoaștere și intercunoaștere etnică

Asemenea tipologii au ca trăsătură comună interferența perspectiveilor și a criteriilor. Dimensiunile pentru alcătuirea tipurilor sunt extrase din etnopsihologie și etnosociologie și deopotrivă din sociologia politică și din teoria dominației, din antropologie și din geopolitică etc. De exemplu, chestiunea „protecției legale a minorităților” ține de teoria și practica juridică a statului. Dincolo de toate aceste dimensiuni, trebuie sesizat faptul clementar că orice grup etnic se mișcă între și în raport cu două repere de bază. Acestea sunt „punctele cardinale” ale etnicității. Unul dintre ele se constituie în orizontul valorilor autodefinitorii etnice, sau ale „specificului etnic”, celălalt în orizontul valorilor comprehensiunii etnice, adică al înțelegerii inter-etnice. Orice grup etnic aspiră la identitate și, în acest scop, își clădește o imagine despre sine în care se interferează reprezentări ideale și realiste, proiecții și autocunoașteri, constelații stilistice și angoase etc. Același grup, însă, aspiră la intercunoaștere, mai precis, la recunoaștere de către alții, de către etnicul de alături, sau de departe, pe care-l invocă drept martor și mărturisitor (oglinză) al propriilor sale fapte și al profilului său oglindit. Această polaritate este deopotrivă șansa și primejdia științei etnicilor. Grupul etnic se creează pe sine și este creația celorlalți, tot astfel cum el însuși participă la modelarea colectivă a celor cu care vine în contact. În sensul acesta evreii din România se vor asemăna mai puțin cu evreii din Rusia și tot astfel ungurii din România vor fi destul de diferiți de ungurii din Ungaria, fără însă a-și pierde matricea etno-stilistică proprie. Faptul că la definirea unui grup etnic participă doi termeni imprimă fenomenului etnic și științei despre el caracteristici particulare. Intercunoașterea și autocunoașterea etnică pot aluneca în etnocentrism sau, la polul opus, în universalism. Atitudinea universalistă ignoră „specificul etnic” și deci „valorile autodefinirii” și promovează ideea că „patria” omului modern este *Cosmopolisul*, cetatea universală, iar ideologia este cosmopolitismul, ridicat la rang de „religie” a „cetățeanului universal”. *Cosmopolisul* este „cetatea” omului planetar, într-o lume fără patrii naturale, în care diferențierile etnice se șterg și, deci, identitățile etnice sunt socotite anacronice și retrograde. O asemenea proiecție utopiană a fost visul lui Platon, și deopotrivă al iluminiștilor, al lui A. Comte și al „umaniștilor” moderni, care s-au legănat în ideea „republicii savante” și a „religiei pozitive” universale. Occidentul și Orientul au fost traversate în lung și în lat de fantoma unei asemenea utopii. Comunismul a fost contrapartea experimentală și tragică a unei astfel de deflagrații utopiene. La polul opus, atitudinea etnocentristă izvorăște din ignorarea „valorilor comprehensiunii”, a existenței Celuilalt și din refuzul inter-existenței. Programul comunist de universalizare ruso-sovietică (socialistă), pe de o parte, și cel occidental de universalizare urban-industrială (modelul britanic al cosmopolis-ului) pot fi privite ca măsură a atitudinii de tip universalist (în două dintre expresiile ei).

Programul hitlerist de ridicare a unei etnii — cea germană — la rang de măsură universală a omului și a istoriei este al doilea tip de primejdie. La aceste două atitudini extreme antropologia culturală a răspuns cu teza paralelismului culturilor și popoarelor (deci a echivalenței lor ontologice) și deci cu modelul relativismului cultural.

Nu există o singură cultură (fie ea una de tip universalist). Există o pluralitate de culturi, fiecare avându-și propria ei îndreptățire. Idealul relativismului cultural este, deci, modelul pluralist. Față de cele trei modele amintite — cel universalist, cel etnocentrist și cel pluralist, — noi credem că se poate vorbi și de un al patrulea: cel intercultural, bazat pe imperativul circulației valorilor, al inter-cunoașterii și cooperării, al înțelegerii reciproce și al respectului reciproc (deci al complementarității valorilor comprehensiunii și ale autodefinirii). Părerea noastră este că aceste patru modele prezentate până aici pot defini și definesc efectiv raporturile interetnice și relațiile de conlocuire dintre grupuri etnice diferite (fie că e vorba de popoare, fie că e vorba de grupuri etnice care conviețuiesc în cadrul unui stat național). Aceste modele nu sunt create în cabinet. Ele aproximează tipologic formele de conlocuire și conviețuire pe care le practică diversele populații. Cercetarea lor presupune un demers special pe care, din păcate, știința etniilor l-a ignorat, până acum. Este vorba despre cercetarea modelelor spațiale de conlocuire ale populațiilor. O asemenea abordare inaugurează o nouă direcție științifică: etnomorfologia. Această știință a fost implicit asimilată când etnodemografiei, când etnologiei și etnopsihologiei, când geoetnologiei etc. Ea trebuie individualizată ca o direcție teoretică aparte în cadrul etnociologiei, cu un aparat de concepte și de procedee metodologice inconfundabile.

3. De la teoria interacțiunii etnice, la teoria conlocuirii: etnomorfologia

Etnomorfologia ne va „elibera” de perechea de concepte corelative — majoritate/minoritate — care este mult prea greoaie și, în orice caz, ignoră achizițiile antropologiei culturale. Fiindcă, din perspectiva tezei relativismului cultural, și a tezei interculturale, nu există etnii monolit, adică monade etnice, între care se pot stabili doar relații de dominație adică de reciprocă devorare (principiul darwinist al „luptei pentru existență”). O etnie se auto-definește, dar nu în izolare, ci în interacțiune cu celelalte. Prin urmare, relația dintre ele nu depinde atât de număr, cât de modul în care acea etnie se așează în interacțiune.

Există modele și stiluri de interacțiune etnică pe care etnomorfologia ca știință a conlocuirii (și conviețuirii) este în măsură să ni le facă accesibile. Așa se face că interacțiunea românilor cu germanii este diferită de cea dintre germani și romi. Prima a fost o interacțiune bazată pe o relație culturală atât de intensă și profundă încât stilul de locuire al românilor din Banat și Transilvania s-a individualizat puternic grație influențelor germane, ba în cazul ungarilor, se pare că stilul de locuire este în întregime germano-austriac, constituit adică prin împrumut. Romii, pe de altă parte, n-au împrumutat nimic de la germani în ceea ce privește stilul de locuire pe care-l mențin într-un cadru de aglutinare a unor „valori moderne” cu seturi de „valori arhaice” proprii nomadismului, generând acel „pitoresc” aparte, rezultat mai mult din amestec decât din sinteze culturale reușite. Eșecul sintezei, sau poate refuzul ei, explică parțial rezistența altora la „stilul” acesta denumit uneori peiorativ „stil țigănesc”. Așa se face că așezările lor sunt situate la margine, au un profil care dezvăluie atât nostalgia

unui model arhaic propriu cât și graba împrumutului, insuficient asimilat. Acesta este un posibil motiv pentru care romii se află ori în poziție „asimilaționistă”, ori în poziție „marginală”. Marginalismul lor nu este numai consecința „discriminărilor sociale” ci este, probabil, și consecința unei anumite strategii adoptate de acest grup etnic în ceea ce privește realizarea sintezei dintre valorile autodefinirii și valorile comprehensiunii. Colectivitatea „celorlalți” nu te acceptă dacă, la rândul tău, nu-i accepți valorile într-o sinteză reușită cu propriile tale valori. În caz contrar ești predestinat fie „asimilării” (și deci pierderii identității), fie „marginalizării” (care combină refuzul propriu cu refuzul celorlalți).

Prin urmare, chestiunea etnică nu se lămurește din perspectiva teoriei care explică eșecul minorității exclusiv prin atitudinea majorității față de minoritate și nici din perspectiva modelului monadei etnice. Se pare că secretul chestiunii etnice se află în interacțiunea etnică. Majoritatea nu poate decide nimic în legătură cu strategiile identitare ale minorității. Acestea reflectă modurile în care un grup etnic înțelege și „știe” să folosească „parametrii” interacțiunii. Lunga perioadă de dominație a evreilor, de închidere sub clopotul sufocant al marilor imperii asiatice n-a reușit nici să le șteargă identitatea și nici să le devieze, darmită să le întrerupă linia creatoare proprie. Timp de o mie de ani de dominație străină în Transilvania n-a putut șterge profilul românesc al acestei provincii și dacă există ceva specific pentru această zonă apoi acel „ceva” ține mai de grabă de îmbinarea dintre stilul german și cel românesc, așa cum apare, de pildă în cel mai vechi monument de arhitectură în piatră de la Densuș. Bisericile de lemn din Maramureș, poarta maramureșană, ca și stâlpii pridvorului, marile complexe rituale, precum acela denumit „Dealul Mohului”, legat de o anumită fază a calendarului etc., etc. sunt numai câteva ilustrări la continuitatea stilistică românească a unei zone românești a cărei stăpânire și domnie n-a aparținut lungă vreme elementului românesc majoritar de aici. Prin urmare, teoria „majorității dominante” și a „minorității dominate” nu explică decât aspecte ale vieții politice ale zonei și nu poate fi utilizată decât parțial într-o știință a conlocuirii. Etnomorfoлогия, deci, ia drept punct de pornire în studiile ei, relația interetnică și conlocuirea, împărtășind ideea că locuirile colective (inclusiv mixte) atârnă în mod decisiv de această relație și de strategiile inter-active și de identitate utilizate de diversele grupuri etnice în cadrul unui teritoriu de conlocuire. Teoria „majorității dominante” are o relevanță scăzută în acest caz. A spune, de pildă, că populația majoritară are tendința de a „transforma unele grupuri etnice minoritare într-un fel de rezervație folclorică” înseamnă a deplasa problema nu a o rezolva. În fond, nimeni n-ar putea forța o populație să rămână la „stilul folcloric”, dacă aceasta n-ar adopta un asemenea „stil” drept „strategie identitară” proprie și de bună voie. Noi credem, deci, că accentul analizelor interetnice trebuie deplasat dinspre teoria grupului etnic spre teoria relației interetnice și dinspre teoria „majorității dominante” și a „minorității dominate” spre teoria „strategiilor identitare” pe care le adoptă anumite grupuri etnice într-un cadru de interacțiune bine delimitat. Acest cadru este circumscris, în etnomorfologie, de ceea ce am denumit a fi o „zonă de conlocuire”. Noțiunile propuse de noi sunt, deci, nu atât cele de „majoritate (etnică) dominantă” și „minoritate dominată”, cât cele de „zonă de conlocuire”, „relație interetnică”, „strategie identitară”,

„spațiu de conviețuire” etc. Pentru noțiunile de majoritate etnică și minoritate etnică, vom păstra doar sensul statistico-demografic, sensul sociologic fiind altul.

Conflictele interetnice își vor găsi astfel cadrul potrivit de limpezire în momentul în care vor fi abordate în perspectiva teoriei conlocuirii (etnice). Conviețuirea este un proces și un rezultat al „negocierii” populațiilor și are o dimensiune etno-culturală și etnoistorică, încât nimeni nu are îndreptățire să deposedeze grupările însele de atributul de „negociator”, deplasând o asemenea operație într-un „tribunal”, o „instanță” cu „actori” („judecători”, „procurori”, „avocați” etc.) străini de populațiile (grupurile) locale. Etnomorfoлогия are și calitatea de a limpezi „modelul negocierilor internaționale” ale unei asemenea chestiuni interetnice locale. Acest model este și el încadrabil într-unul dintre cele patru modele de inter-acțiune etnică, pe care ni le dezvăluie etnomorfoлогия: „modelul universalist” (cosmopolit), „modelul etnocentrist”, „modelul intercultural” și „modelul pluralist” (sau „cantonal”).

4. „Majorități” și „minorități”: câteva precizări terminologice

Atât în discursul politic cât și în unele cercetări empirice se utilizează, cu același sens, fără a se face o distincție clară, conceptele de grup etnic și grup minoritar sau minoritate. În realitate, așa cum arată studiile sociologice din acest domeniu, cele două concepte sunt total diferite. (Farley, 1988) ⁶.

Grupul etnic desemnează o categorie de oameni care împărtășesc o moștenire cultural comună, fiind priviți ca o categorie socială distinctă. Spre deosebire de diferențe rasiale, cele etnice sunt, în proporție coplesitoare, dobândite cultural și nu moștenite genetic.

Grupul minoritar desemnează, în întrebuintările sociologice ale conceptului, acea categorie de oameni ale căror caracteristici fizice sau practice culturale sunt deosebite de cele ale grupului dominant, făcându-i susceptibili de un tratament inegal. Tratamentul inegal (în sensul de a nu i se permite grupului minoritar accesul egal la putere, bogăție, prestigiu) este aspectul esențial al conceptului sociologic de grup minoritar. Grupul majoritar, dimpotrivă, desemnează acea categorie de oameni care se află în poziții dominante sau avantajoase.

Conform literaturii de specialitate, grupul minoritar are următoarele caracteristici distinctive:

— membrii unui grup sunt dezavantajați în raport cu grupul dominant. Ei sunt ținuti în posturi fără prestigiu, fiind victime ale abuzului și umilirii datorită faptului că sunt considerați inferiori;

— un grup minoritar este identificat prin caracteristici care sunt vizibile social precum culoarea pielii, religia, limba;

— un grup minoritar este un grup conștient de identitatea comună, de solidaritate și afinitate în interiorul său;

⁶ John Farley, *Majority - Minority Relations*, 2nd. ed. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1988.

— apartenența la un grup minoritar este o caracteristică de status atribuită prin naștere;

— prin alegere sau din necesitate, membrii unui grup minoritar se căsătoresc, în general, în cadrul grupului.

Din punct de vedere sociologic, lipsa unor astfel de trăsături anulează calitatea de grup minoritar. În plus, sociologic vorbind, un grup majoritar poate uneori să nu dețină ponderea numerică, dar să fie majoritar în sensul că el este cel care domină. Chiar dacă sunt foarte rare, astfel de cazuri există în Africa de Sud (populația albă care domină masa de populație neagră), dar și în alte țări precum Guatemala, Burundi.

Ținând seama de aceste delimitări teoretice privind definirea grupurilor minoritare și majoritare, în studiul nostru utilizăm cu precădere termenul de grup etnic care corespunde nu numai unor exigențe teoretice de principiu, ci și situației existente în România. Așa cum arată datele empirice ale cercetării nu putem vorbi de existența în România a unor grupuri minoritare, în sens sociologic, adică de grupuri etnice exploatare de etnia „dominantă”. În acest context, termenul de populație majoritară este folosit în sens statistic, pentru a desemna populația românească, în calitatea ei de populație numeric majoritară (89%).

Teoria „majorității etnice dominante” și a „minorității dominate” este valabilă, de regulă, în cazul aranjamentelor etnocratice, adică al imperiilor. Numai statele etnocratice, determină transpunerea clivajelor sociale, politice și economice în cliraje etnice și invers. În toate celelalte tipuri de stat, clirajele sociale și politice se autonomizează de structura etnică a unei populații afectând deopotrivă „majoritățile” etnice (etniile majoritare demografice) și minoritățile etnice. Apariția statului-națiune și a democrațiilor industriale au lichidat aproape complet factorii generatori de structuri etnocratice, astfel că minoritățile sociale nu se suprapun cu minoritățile etnice. În statele-națiuni europene minoritățile sociale nu mai au caracter etnic omogen. Ele sunt „libere” de orice condiționare etnică. Dacă se analizează compoziția lor etnică se va observa că ele sunt etnic eterogene. De pildă, minoritatea consumatorilor de droguri, ori minoritatea homosexualilor, a celor extrem pauperizați, a alcoolicilor, dimpreună cu minoritățile formate pe linii demografice (de vârstă, de sex) sau culturale etc., au o compoziție etnic eterogenă. Sărăcia, lipsa de putere economică, culturală (simbolică, în genere), criza de reprezentare etc., toate acestea lovesc în toate grupurile etnice, chiar dacă unele grupuri etnice par a fi mai expuse unora sau altora dintre aceste disabilități sociale, în care se concentrează handicapul social și lipsa de putere („ne-putința” socioeconomică și culturală). Trebuie, așadar, să fim atenți la această ambiguitate a celor două noțiuni: „minoritate” — „majoritate”. În genere, nu există o suprapunere între sensul demografic, sociologic și etnic al acestor noțiuni. Ele nu sunt noțiuni tranzitive, astfel că ceea ce este etnic „minoritar” nu este și social-politic „minoritar” și nici inversa nu este adevărată (deși echivalențele nu sunt excluse în anumite cazuri și situații. De exemplu, cel mai mare număr de neșcolarizați în România sunt între copiii de romi, dar aceasta este o consecință mai degrabă a unui stil de viață, decât al unei segregări etnice din cadrul statului și societății românești).

Persistă deci, în analiza chestiunii etnice, o eroare care izvorăște din interpretarea monadică a populațiilor, perspectivă atât de radical criticată

în antropologia americană. În fapt, o populație nu reacționează ca o „persoană”. În al doilea rând, populațiile nu au instrumente de protecție colectivă sistematică pe care să le poată utiliza în relațiile dintre ele. Statele pot acorda sau retrage protecții, ele însă, arareori, o fac în temeiul criteriilor etnice.

Chestiunea etnică, deci, nu poate fi examinată în cadrul strâmt al raportului etnie minoritară — etnie majoritară, ceea ce nu exclude, însă, o teorie a minorității sociale, cum am precizat. Nici una dintre aceste teorii nu poate explica, se pare, suficient de convingător „războiul” etnocentristelor în Europa de Est unde resuscitarea drepturilor grupurilor etnice are rațiuni specifice. Din păcate, în loc de a efectua cercetări sistematice și în loc de a clădi un cadru de solidaritate interetnică, unele studii actuale, dimpreună cu anumite articole din presa internă și europeană, accentuează tensiunile etnice în Europa răsăriteană, în măsura în care interpretează problemele sociale în termeni de „probleme etnice”. Asemenea erori, cumulate cu efectele directe sau indirecte ale unor interese promovate chiar de politicile occidentale regionale, creează cadrul unui adevărat „război” al etnocentristelor (care poate degenera într-un război regional). Teoria majorității etnice dominante, atât de frecvent invocată, are valabilitate numai în cazul statelor etnocratice, fiindcă numai în cazul acestora o etnie domină asupra celorlalte. Or, în mai toate țările răsăritene, în perioada comunistă, etnia majoritară numeric a fost maltrată deopotrivă cu etniile conlocuitoare (și uneori mai grav decât unele dintre acestea). În Răsărit, doar statul sovietic a avut caracter etnocratic în unele dintre ariile sale (cum a fost Basarabia, țările baltice etc.). Persistă, în genere, confuzia între minoritatea socială și minoritatea etnică. În statele totalitare comuniste n-au existat libertăți pentru majoritatea populației în raport cu nomenclatura. Acest regim, într-un stat totalitar, afectează, însă, populația etnică majoritară deopotrivă cu cea minoritară etnic. A aplica principiul protecției speciale a minorităților etnice, dincolo de drepturile lor naturale de a-și conserva propria identitate culturală, înseamnă a dezavantaja minoritățile sociale provenite din toate grupurile etnice. Încât asemenea substituiri de termeni — minoritate etnică, minoritate socială, majoritate etnică, majoritate socială — la care se adaugă faptul că, așa cum am arătat, înseși conceptele de minoritate și majoritate etnică au înțelesul lor specific în sociologie și nu sunt întotdeauna corect utilizate, este contrară spiritului și regimurilor democratice trădând o prelungire a concepțiilor etnocratice sau ideocratice. Una dintre sursele „șovinismelor” actuale trebuie căutată, așadar, în asemenea politici regionale cu bază etnocratică sau ideocratică. Cercetarea sociologică poate acționa în direcția dezamorsării mecanismului „războiului” etnocentristelor și a corectitudinii metodologice, opusă sofismelor etnocentrice.

5. Judecata etnologică și judecata sociologică

Cercetările relațiilor interetnice conduc la formularea de judecăți sociologice și etnologice. Confuzia lor involuntară sau substituirea lor voită în explicațiile fenomenului etnic reprezintă o sursă de falsificare, fiindcă cele două judecăți au sisteme de referință diferite.

Întreaga masă de fenomene sociale — nivel de viață, calitatea vieții, practici distributive (în jurul veniturilor, recompenselor etc.), sărăcie și îmbogățire, criminalitatea, sinucidere, corupție, în genere, toată gama problemelor sociale — au un referent social, nu unul etnic. Orice substituție a unei judecăți cu alta este un sofism (o substituție ilicită de premise într-un silogism). O asemenea substituție ascunde o gravă confuzie (între legile etnologice ale comunității etnice și legile sociologice ale grupurilor sociale). Să ne lămurim. Într-o celebră lucrare de sociologie, *Sinuciderea*, socotită un adevărat manual de sociologie statistică (deci de metodologie), marele sociolog francez, E. Durkheim, stabilește ratele sinuciderii în societățile occidentale⁷. El constată, de exemplu, că celibatarii se sinucid într-o proporție de 900/1 000 000, pe când bărbații căsătoriți, într-o proporție de 300/1 000 000. Rata sinuciderii feminine este și ea înalt diferențiată etc. Să considerăm rata medie a sinuciderii masculine pe cazul societății occidentale, care ar fi de 6/10 000. Să adăugăm la aceasta și rata medie a sinuciderii feminine, care este de circa 2/10 000 (în baza aceluiași statistici). Raportată la populația adultă a Franței de atunci (care era de circa 20 mil.), putem spune că volumul critic al populației sinucigașe era de $12\ 000 + 4\ 000 = 16\ 000$.

Putem noi spune că omul francez este un sinucigaș virtual? În fond, cei care se sinucid nu sunt nici francezi, nici nefrancezi. Ei nu o fac pentru că sunt francezi, ci pentru că sunt oameni necăjiți social, adică sunt slab integrați în societate. Deci, nu etnicitatea este cauza sinuciderii, ci societatea, mai precis, o anumită stare socială.

În publicistica noastră, când se vorbește despre corupția unor grupuri din clasa politică românească, se vorbește despre corupția unor români, sau „corupția la români” ca și cum românii, în genere, ar fi coruptibili, adică predispuși (virtual) spre corupție. În felul acesta se ascunde cauzalitatea socio-politică a corupției și se clădește imaginea, falsă dar convenabilă pentru clasa politică și pentru guvernanți, a unei corupții *etnic determinate*.

Responsabilitatea corupției este împărțită cu „poporul” (etnia). Cu cifra de 16/20 000, extrasă din studiile lui Durkheim, am atins grava chestiune a „pragurilor critice” ale judecăților de extrapolare. Ar fi putut Durkheim pe baza acelei rate să vorbească despre francezii sinucigași? Sau despre sinuciderea la francezi? Ar fi putut el să spună: iată, noi, francezii, avem înclinație spre sinucidere, purtăm în noi un sinucigaș?! Evident că nu și nici nu a făcut-o. Un publicist român, publică în „Le Monde” un articol susținând că fiecare român poartă în el „omul totalitar”. Aceasta e tot una cu a spune că românii au, prin „natura” etnicității lor, o înclinație spre totalitarism. Pe ce se baza o asemenea judecată etnologică? Pe sofismul care substituie judecății sociologice o judecată etnologică, sofism, care izvoarăște dintr-un anacronism cultural, dintr-un stil de gândire propriu demersurilor de psihologia popoarelor, așa cum se practica la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Nu trebuie uitat că știința comportamentului colectiv a trecut de la paradigma wundtiană a psihologiei popoarelor la paradigma americană a psihologiei sociale (deci a grupurilor sociale), tocmai pentru a ocoli pericolul de alunecare în sofismul analizat. Noua știință a rezolvat într-un mod neașteptat problema „pragurilor critice” ale valorilor statistice. În fața unei

⁷ E. Durkheim, *La Suicide*, 1897 (vezi și *Despre Sinucidere*, Humanitas, 1993).

rate de 16/20 000, psihologia popoarelor a trebuit să cedeze locul ei psihologiei sociale și deci judecata etnologică a trebuit să cedeze în fața *judecății psihosociologice*. Altminteri spus, omul european de știință a înțeles că în fața unei asemenea cifre statistice (un „prag critic”) este interzisă extrapolarea etnopsihologică, dar, este admisă extrapolarea sociologică.

Dacă știința europeană s-ar fi poticnit în acest punct și n-ar fi rezolvat chestiunea „pragurilor critice” ale judecăților empirico-teoretice, ea s-ar fi dizolvat în ideologie și judecata socială s-ar fi dizolvat în șovinism generalizat. În loc de a aplana conflictele și tensiunile sociale, această pseudoștiință le-ar fi amplificat. Aceasta ar fi fost moartea spiritului științific european. O asemenea primejdie amenință astăzi cercetările fenomenelor etnice (interetnice).

6. Chestiunea etnică și statul național

Riscul analizelor și cercetărilor etnice actuale este de a ignora, în ecuația problemei, un termen-cheie: statele națiuni, în absența cărora se reface ordinea formațiunilor megalitice: imperii, pan-idei, blocuri ideologice, ceea ce va ridica conflictele la un nivel supralocal, regional (cum ar fi cel dintre catolicism și ortodoxie, dintre creștinism și islamism, dintre așa-numita Euro-regiune a Mitteleuropei și Euro-regiunea răsăriteană: decupaje cu totul artificiale, fiindcă nu răspund structurilor geopolitice tradiționale și nici noilor structuri geopolitice).

În ceea ce privește soluțiile globale la chestiunea etnică, se pot distinge trei „modele” (de soluționare), care pot fi considerate „tipuri ideale”, reprezentative pentru cele trei mari culturi și arii continentale:

a. modelul național — al „statului națiune” — dezvoltat în cadrul experienței și culturii europene (modelul european „pur”);

b. modelul „democrației americane” (Tocqueville), care reprezintă desăvârșirea modelului european în contextul specific al experienței americane;

c. modelul etnocratic al vechilor imperii orientale, imperiul însuși fiind o invenție a străvechilor culturi, care au înflorit pe continentul Asiei.

Aceste trei „modele” au valoarea unor „lecții” din care se poate învăța cum să se soluționeze „problema etnică”.

În ce constă modelul etnocratic (oriental)? Acesta a fost experimentat în cadrul acelor formațiuni megalitice, inventate de popoarele vechiului Orient, pe care le denumim „imperii”. Caracteristica imperiului oriental constă în natura sa etnocratică, adică în distincția dintre „națiunea dominantă” sau imperială și „națiunile dominate”. Pe această distincție se bazează modelul toynbee-an al analizei civilizațiilor⁶. Etnia dominantă sau imperială generează „minoritățile creatoare” („elitele creatoare”) care se transformă cu vremea în elite dominante („elitele” care-și impun voința prin forță).

În fine, etniile dominate îmbracă forma „proletariatelor interne” și „externe” (popoarele războinice năvălitoare). Pentru a stăvili năvălirea popoa-

⁶ A. Toynbee, *A study of history*, 1962, t. I.

relor barbare (războinice), elita dominantă a inventat „statul universal”, iar pentru a face față presiunii „proletariatelor interne”, a inventat instituția „bisericii universale”. Modelul oriental (asiatic) presupune ordini etnocratice dublate, sau nu, de teocrații (religia etnicii dominante) sau de ideocrații (birocrății ideologice). Dualismul austro-ungar, de pildă, a fost faza „asiatică” a Imperiului habsburgic, fiindcă s-a bazat pe ideea etnocrației celor două etnii dominante în raport cu toate celelalte etnii din imperiu. Imperiul Roman, ca să luăm un alt exemplu, s-a născut din tentativa de a găsi o sursă de legitimitate, etnic neutră, pentru „imperium” (autoritatea statului). Astfel s-a născut ideea juridică romană și ideea de „cives romanus”, adică de „cetățean universal”, care va sta la baza dreptului constituțional modern și a modelului civic (de cetățean).

Modelul european la rândul său, s-a născut din respingerea ideii etnocrate a separării populațiilor în etnii dominante și etnii dominate. În locul ideii etnocratice, modelul european a impus ideea „națiunilor egale” sau „echivalente” și a inventat expresia lor politică: „statul-națiune”. Această idee este axul lecției europene în materie de relații internaționale.

Statul-națiune, însă, a preluat, în fundamentele sale, o „ambivalență” ireductibilă. Poate fi considerată o *ambivalență fondatoare* a statului de tip european. Această ambivalență se referă la faptul că, pe de o parte, statul sau „statul-națiune” prezumă o solidaritate cu un „teritoriu”, în temeiul căreia se stabilesc hărțile etno-politice sau naționale, iar, pe de altă parte, el se definește ca fiind *statul cetățenilor*, adică al „societății civile”, constituit pe temelia unui *contract universal*. Același stat invocă deopotrivă dreptul natural, dar și dreptul istoric, mai ales atunci când este vorba de raportul cu teritoriul. Ideea hărții etnice și teoria frontierelor ca *isobare politice*, ca linii de echilibru relativ între două forțe sau mase de presiune își au originea în această concepție.

Această ambivalență reproduce deci tensiunea ideologică dintre „dreptul natural” și „dreptul istoric”. Interpretând practica statului-națiune în temeiul dreptului natural și fundamentele statului-națiune în temeiul dreptului istoric, modelul european întreține posibilitatea redeschiderii acestei tensiuni care ține de ambivalența fondatoare a statului de tip european. Aceasta este tensiunea nucleară care fixează linia de interpretare europeană a chestiunii etnice. Dimpotrivă, înțelesul etnocratic și linia orientală de interpretare a chestiunii etnice se referă la o altă tensiune nucleară: aceea dintre etnia dominantă (etnocratică) și etniile dominate, în cuprinsul unei unități mai largi denumită imperiu. Așa cum lumea veche orientală a lucrat cu alianțe între imperii, aceste alianțe dând conținutul Păcilor orientale vechi (asiatice), tot astfel Europa (în cadrul ideii europene) a lucrat cu alianțe între state-națiuni și aceste alianțe dau conținutul păcilor de model european. *Unde a intervenit, în acest context, experiența și lecția americană a chestiunii?* În modelul american chestiunea este rezolvată printr-o schemă dualistă care stabilește o demarcație clară între ordinea instituțională a statului și ordinea comunitară a populațiilor⁹. Aceeași populație trăiește și acționează în cele două ordini. Ordinea instituțională nici nu afirmă, nici nu reprimă omul comunitar. Spaniol, negru, portorică, etc. este unul și același „cetățean”, individ

⁹ cf. Alexis de Tocqueville, *La Democratie en Amerique*, în *Oeuvres Completes*, t.I, p. 354–355.

abstract, care trebuie să respecte axiomele statului american: limba engleză, fiscalitatea unitară, ordinea federală, drapelul american, Declarația drepturilor fundamentale (contractul fundamental) ale cetățenilor, Constituția unică, (americană), F.B.I.-ul, Congresul și Președintele, Proprietatea etc. Aceste instituții compun împreună idiomul american și oricine intră între hotarele Americii îl „vorbește” și îl „respectă” cu o strictete nedisputată. Ordinea impersonală și unică a statului american își are un complement spontan în forme de o nelimitată diversitate a vieții comunitare (ca organizațiile ei libere să se constituie în limita recunoașterii axiomelor unitare și unice ale statului american). În cadrul comunitar ești liber să faci ce vrei, să te organizezi cum vrei, cu condiția de a nu aduce atingere bazei axiomatice a statului. Legea civilă e de fier, legea comunitară e de ceară. Pentru schimbarea legii civile e nevoie de temperatura întregii națiuni americane, pentru schimbarea legii comunitare sunt suficiente combustiiile comunității interesate (implicate). Așa se explică tăria Americii. Acesta este dualismul american și el traduce dualitatea fondatoare a Americii: unitatea și unicitatea națiunii americane își co-asociază politropia comunităților. Statul american nu se preocupă de legea comunității, deși are grijă ca legea comunității să nu excludă legea națiunii. Această complementaritate între legea comunitară și legea națională, între legea etnică și legea statală sau civilă, între informalismul comunitar și impersonalismul statal-național, caracterizează dualismul american. Cele două complementare se admit reciproc și nu se anulează niciodată.

Cele trei modele susțin fiecare propria sa epistemologie în ceea ce privește știința etnilor.